

Als kikkers in de pan: de mens in de nieuwe 'opdringeconomie'

Verwarm je kikkers langzaam in een open pan met water, dan klimmen ze er niet uit maar koken geleidelijk aan dood. Gooi je ze daarentegen in een pan met kokend water, dan springen ze er meteen weer uit. Dit beeld kan verklaren waarom we de huidige, hectisch en mondiaal geworden economie min of meer als normaal aanvaarden. Het proces van verdere arbeidsdeling, natuur-aantasting en intensivering is geleidelijk gegaan, en we zaten al eeuwen in de pan. Bovendien hebben we het veelal beter gekregen dan de kikkergeneraties voor ons. De absurditeit van de huidige productievolumes en het gesleep met goederen over de aarde zien we niet in. We zijn allemaal de gevangenen van de ontstane groeiwang. Zowel lokaal voor de kleine onderneming als mondiaal voor landen en multinationals geldt in de huidige

ratrace: iets kalmer aan doen betekent: *niet meer meetellen*.

Daarom ook de betrekkelijke kalmte in de huidige discussie over *employability*, multi-inzetbaarheid en flexibele arbeidsinzet. Na de toename van de werkloosheid gedurende de laatste decennia wordt nu laconiek aangekondigd dat baan zekerheid plaats moet maken voor werkzekerheid. Zou er, behalve in de zorg, opeens meer werk zijn? Dat zou wel eens kunnen tegenvallen, ook al scholen we ons eindeloos bij. De economie wordt almaar intensiever en mondialer, de druk op de werkenden almaar groter. Steeds meer mensen zullen uit de boot vallen.

De oververhitting van de economie en het daarmee gepaard gaande gesol met mensen heeft alles te maken met de productiefactor die in de economieer slechts als faciliterend, als volgend wordt gezien: geldkapitaal. De economieboekjes presenteren de productiefactoren — arbeid, machines, grondstoffen en kapitaal — als gelijkwaardig

maar de laatste is toch de dominerende waarmee de andere factoren gekocht kunnen worden.¹ De voortdurende herinvestering van geaccumuleerd kapitaal, door bancaire geldschepping nog eens enorm vergroot, drijft de concurrentie op en doet deze, van een macro-standpunt bezien, van heilzaam naar destructief omslaan. Een snelle machine vandaag is morgen alweer te langzaam; en de bediener ervan ook. De maar voortgaande arbeidsdeling maakt de economie ook zeer kwetsbaar; er mag niks mis gaan in de steeds langere en complexere toe- en afvoerstromen. Over jaren opgebouwde, beproefde economische en sociale structuren gaan aan stukken. Bedrijven hebben een steeds kortere levensduur. Capabele ondernemers en personeelsleden belanden veel te vroeg achter de geraniums thuis.

Groeiwang

Het grote geld eet het kleine en het hele systeem van geld-moet-groei veroorzaakt een dwang

H O O F D E N & Z I N N E N

tot groei.² Problemen worden aangepakt met technische middelen, met nieuw geproduceer, bijna nooit met kalmer of geheel anders doen of met afzien. Gevolg: nog meer milieudruk, dus nog meer problemen; als het niet hier is dan wel elders. Bedrijven moeten voortdurend en maximaal produceren. Vandaar de bouwstroom, de chemiestroom, de vervoerstream en al die andere stromen die ons steeds meer parten gaan spelen. Die productstromen moeten blijvend afgezet worden. Dit systeem van voortdurende productie is eigenlijk alleen normaal voor producten die we elke dag verbruiken zoals brood, stroom en krant. Voor alle andere spullen is het absurd! Onintelligent en uitermate schadelijk voor het aardse ecosysteem, het momenteel sterk krimpemde draagvlak van alle bedrijvigheid. Schuldige consumenten? Wij worden sterk aangezet tot verkwisting.

Maar wij kikkers in de pan laten het allemaal maar gebeuren. De heersende economische theorie praat de verkeerde weg die we gaan goed. Dankzij de veel te korte meetlatten, die talloze kosten negeren, wordt aangetoond dat we groeien. Wat een aanbods-, ja opdringeconomie is geworden wordt voorgesteld als een verzorgingseconomie. Wat een groeiproces is, wordt gevat in tendensen naar evenwicht. Geld, zo leren we, volgt slechts en drijft niet aan. De geldverschaffer is een spaarder die zo vriendelijk is niet alles te consumeren. De markt werkt zeer efficiënt. Omdat wij vragen draaien de fabrieken. We noemen ons

een consumptiemaatschappij. En onze behoeften zijn nu eenmaal oneindig. Vandaar...

Toch zouden wij kikkers er goed aan doen om eens wat verder te kijken dan onze neus lang is. We zouden de temperatuur van ons water eens kunnen vergelijken, niet met die van enkele jaren geleden maar met die van, zeg, drie decennia geleden. Wellicht gaan we dan voelen dat er iets goed fout zit. Enige dynamiek hoort bij een markteconomie, enige handel is normaal. Maar hoe gezond is eigenlijk nog de huidige mate van intensivering, automatisering, verhaasting en mondialisering? Hoog boven de nationale kikkerpannen 'stroomt het kapitaal de hele wereld over op zoek naar de hoogste opbrengst'³, zo wordt rechts en links vastgesteld. We zijn 't blijkbaar minder dan ooit 'moe naar andrer' wil te leven' (*De Internationale*).

Kapitaal immobiel

Met de factor arbeid wordt rondgesold, maar kapitaal wordt, behalve enigszins fiscaal belast, ongemoeid gelaten. Waarom de dominerende factor niet structureel aangepakt? We zijn, door ons aller toedoen maar ten onrechte, in een gevangenis beland. We proberen het onder elkaar en met de cipiërs zo goed mogelijk te regelen. Maar waarom we in de gevangenis zijn beland, de rechtsregels waarmee we onszelf de boeien aangelegd hebben, laten we buiten beschouwing. Nu het gevangenisregiem steeds harder wordt, het water in de pan steeds heter, kunnen we ons afvragen: waar-

om wel arbeid geflexibiliseerd maar kapitaal niet? Toch ligt dit voor de hand, zeker voor ondernemers die dicht bij natuurlijke grenzen opereren. Minder vis uit de zee gehaald, dan ook minder geld naar de bank die de visser zijn boot heeft helpen financieren. En zulks dan zonder dat de visserman meteen zijn boot wordt afgenomen. Maar flexibilisering ook voor, zeg, de stoelenfabrikant. Waarom de hele tijd veel stoelen gemaakt en deze vervolgens de markt en dus onze woningen en kantoren ingedrukt (mode, reclame, ingebouwde slijtage)? Waarom niet een meer flexibel werkende fabriek, afgesteld op een normale vraag? Daar zijn twee maatregelen voor nodig. Die fabriek moet niet de hele tijd z'n personeelsbestand op hetzelfde peil behoeven te houden. Dit vereist dat de werkers hun loon niet alleen uit het maken van stoelen halen maar, bij verminderde vraag naar stoelen, ook uit andere activiteiten. Welnu, deze verandering is al aan de gang op de arbeidsmarkt, zij het nog niet in de hier geschetste context.

Het zou echter ook vereisen dat die fabriek niet meteen dicht gaat als er wat minder geproduceerd wordt en minder winst wordt gemaakt. Dan zou er minder geld gaan naar de geldverschaffers – bank, vennoten, aandeelhouders – zonder dat deze hun investering (meteen) kunnen terugtrekken. Een revolutionaire, dus onzinnige gedachte? Toch sluit dit aan bij de roep om een grotere band tussen kapitaalverschaffers en bedrijf en voor een verminderde mobiliteit van kapi-

H O O F D E N   &   Z I N N E N

taal. Er zijn economen die, met de Noor A. Hallenstvedt, het systeem van verhandelbare aandelen de geïnstitutionaliseerde onverantwoordelijkheid van het kapitaal vinden. Ook Keynes wees al op het gevaar van de scheiding tussen eigendom en bedrijfsverantwoordelijkheid.⁴

Bevrijding

Verminderde kapitaalbeweeglijkheid zal de concurrentie niet meer zo hevig verhitten. De aldus gekalmeerde bedrijvigheid zal heilzaam gereguleerd blijven door een minder overspannen marktwerking. Slechte bedrijven en producten moeten immers uit de markt gedrukt blijven worden.⁵ De bedrijvigheid afstellen op de normale vraag betekent een transformatie van wat een (geld)verwervingseconomie is geworden naar een verzorgings-economie (de termen vinden we al bij Aristoteles). Het milieu zal weer wat op adem kunnen komen. Ondernemers zullen

weer meer rekening kunnen houden met het algemeen belang, waaronder het milieu (draagvlak van elke economie!). En de werkers zullen minder rondtollen tussen zekerheid en onzekerheid maar beschikken over min of meer vaste loonbronnen.

Het is te hopen dat politieke partijen, onze diverse sociale en economische instituten en de sociale partners, vakbonden voorop, eens de hier voorgestelde richting zouden willen verkennen. Daarbij bedenke men, met G.B. Shaw, dat nieuwe gedachten meestal hun weg beginnen als ketterij. Wij kikkers moeten onszelf en onze bedrijvigheid uit het hete water zien te bevrijden. Laten we beginnen met het ontwikkelen van een frisse kijk op economie en geldsysteem.

WILLEM HOOGENDIJK
coördinator van het project moderne economie van Stichting Aarde, Utrecht en auteur van Economie Ondersteboven.

1. Bijv. nog onlangs J.M. Dingemans van Houthoff Advocaten: "Het is overnemen of overgenomen worden. Schaalgrootte krijgen, groeien, investeren, internationalisering - het is van levensbelang." (NRC-H. 19-6-98)
2. In zijn boek *Geld und Natur* toont de Zwitserse econoom Chr. H. Binswanger aan dat in de moderne geldeconomie ook de kapitaalbezitter gedwongen is te groeien. Een gelijkblijvend inkomen leidt tot waardevermindering aan de vermogenskant, ook bij nul-inflatie.
3. Frits Bolkestein, *De Volkskrant* 21-1-84.
4. "The divorce between ownership and the real responsibility of management is serious within a country when, as a result of joint-stock enterprise, ownership is broken up between innumerable individuals who buy their interest today and sell it tomorrow and lack altogether both knowledge and responsibility towards what they momentarily own." (*National Self-Sufficiency*, 1933) Dezelfde klacht recentelijk nog uit de mond van de Britse stofzuigerfabrikant James Dyson. (NRC-H. 13-6-98)
5. Binswanger wijst er op dat de markt in een verzorgingseconomie anders van aard is dan die in een verwervingseconomie.

